„Bohemistyka" 2013, nr 3, ISSN 1642–9893

Mieczysław BALOWSKI
Poznań

Sobotkovy aforismy na pozadí současné české aforistiky

Keywords: Czech literature, Czech language, semantic field, Jan Sobotka
Klíčová slova: Česká literatura, český jazyk, aforismy, seémantické pole, Jan Sobotka

Abstract

The paper discusses the Czech Aphorisms of Jan Sobotka. Czech aphorist in his compositions misses values, which are considered to be the most important in the contemporary world. That is why he seeks the way through which one could understand surrounding him reality and follow the rules, which guarantee proper functioning of individual in this reality. In addition, he creates human rules according to nature's principles: to survive. He also seeks to excuse a man's behaviour, which depends on a situation in which he is, although it seems that it is rather ironic approach to the problem.

Searching wisdom of life became a reason for Jan Sobotka to describe a typical for him image of the world in the distorting mirror (Eulenspiegel), which corresponds to didactic nature of aphorism (although nowadays in aphorisms that nature is hidden) and principle: let us learn on others' mistakes, because learning on our own costs us much.

Příspěvek pojednává o českých aforismech Jana Sobotky. Český aforista ve svých skladbách touží po hodnotách, které považuje pro současný svět za nejdůležitější. Hledá proto způsob, jehož pomocí by člověk mohl pochopit obklopující ho realitu a řídit se pravidly, která garantují správné „fungování" jedince v ní. Navíc tvoří lidská pravidla podle „přírodních" pravidel a idejí: přežít. Snaží se také omluvit člověka a jeho chování, které je podmíněno situací, ve které se nachází, i když se zdá, že je to spíš ironický přístup k problému.

Hledání životní moudrosti se stalo pro Jana Sobotku důvodem jemu typického popisu obrazu světa, popisu v zkreslujícím zrcadle (*Eulenspiegel*), co odpovídá didaktickému rázu aforismu (i když dnes mnohem více skryté v aforismech) a principu: učme se na cizích chybách, protože pro vlastní jsou to příliš drahé náklady.

Mezi tzv. malé literární útvary, které dnes náležejí k oblíbenějším žánrům nejen české, ale i světové literatury, patří tzv. aforistická literatura, k níž patří tyto literární formy: aforismus, apophtegma, gnóma, maxima, sentence, okřídlené slovo i zlatá myšlenka[1]. Spojuje je jenom jeden společný rys: krátká forma, i když se v literárněvědných slovnících mylně uvádí, že aforismus je myšlenka, maxima[2], sentence, přísloví, antiteze, vědecké poznání (definice), reflexe, morální pravidlo, aktuální pravda, životní moudrost, hodnotící soud (vyjádření), jádro definice spontánně a subjektivním způsobem vyjádřené (ve formě jedné nebo dvou (krátkých) vět, stylisticky příznakových) atd. Zde však nebudeme rozebírat terminologickou a žánrovou charakteristiku tohoto útvaru – spíše se odvoláme na už existující

[1] Podrobný popis jednotlivých žánrů viz: Łach 1960; Schnayder 1965; Sternbach 1973; Orzechowski 1973; Balowski 1993, 1999 a další. Rovněž i v Čechách se aforismus popisoval různě, srov. např. definici tohoto žánru v *Ottově Slovníku naučném*, kde je charakterizován takto: „[...] jadrná a stručná věta, jíž se vyslovuje nějaká myšlénka neb důležitá zásada některé vědy. Mezi sbírkami známy jsou v lékařství a-my Hippokratovy a Boerhaaveovy, v právnictví Godefroyovy, v politice Harringtonovy. [...] Z české literatury poněkud sem patří *Šprochy vajovské* Jošta z Rožmberka aj." (*Ottův Slovník naučný* 1888, s. 343). Problémy s žánrovým vymezením aforismu (rozlišení tzv. malých literárních útvarů) mají i dnešní editoři aforistických antologií, jako např. Miroslav Huptych a Jiří Žáček, kteří v *Úvodu* své antologie uvádějí: „Zvažovali jsme, zda do antologie zařadit lidová rčení a přísloví [tato se nachází již na s. 12 až 21 – příp. M. B.]. Má-li však být aforistická benefice úplná, nebylo by spravedlivé pominout bezpočet dávných anonymních aforistů, jejichž myšlenky zlidověly. Jejich jadrné a metaforicky překvapivé postřehy a glosy, laděné moralistně i rozverně, se staly ponornou řekou fantazie, z níž čerpáme dodnes" (Huptych, Žáček 2004, s. 8).

[2] Je zde nutné zdůraznit, že maximy do 17. století byly chápány jenom jako všeobecná pravidla pro chování nebo životní regule, která jsou realizována na základě mravního práva. V 17. století maximami nazval své aforismy La Rochefoucauld (*Maxima a morální úvahy*, 1665), které však, kromě názvu, s nimi neměly nic společného. La Rochefoucauldovy krátké satirické skladby si z těchto pravidel spíše dělaly legraci, podceňovaly jejich právní moc, poukazovaly spíše na „slepé uličky" života, než aby „vedly" člověka životem.

literaturu[3] a uznáme, že aforismus je literární útvar, jehož tematicko-rematická struktura je založena na argumentačním principu a protikladu; je to krátký (složený nejvíce ze tří vět) samostatný literární útvar, který by měl varovat čtenáře před nebezpečím, jež ho může potkat v životě, a který by ho nutil k dalšímu přemýšlení, aby se vyvaroval něčeho, co nechce prožít. A proto – na jedné straně – je aforismus žánrem, u něhož popisovaná fakta slouží jenom k ověřování popisované skutečnosti (popisované jevy jsou využívány spíše instrumentálně, jako zobecňující druh mnoha zkušeností), jež ve svém skutečném výskytu mají mnoho realizací (v aforismu je využita mnohoznačnost a antiteze, velmi vzdálená ostatním tzv. aforistickým žánrům), čím posiluje svou přesvědčovací jazykovou funkci. Na straně druhé je aforismus žánr, který má didaktický ráz: v jeho rámci se objevují rady, rozmluvy a krátká poučení, jejichž cílem je – podle autora – čtenáře poučit, ale i – a možná že dnes především – pobavit. Aforista se prezentuje jako pilný pozorovatel lidského života, předkládající své cenné postřehy o pravidlech, jimiž se svět a lidé řídí, a chce o nich čtenáře poučit. Proto se objevuje v aforismech fiktivní postava protivníka, s nímž však autor nebojuje, ale na něhož čtenáře upozorňuje[4]. Tato konstrukce protivníka je založena na principu varování: „Pozor, protože...", čímž je dána možnost začlenit do aforismu estetickou funkci, která je pro literární žánry příznačná, ba klíčová. Odedávna se proto člověk a jeho život nacházejí v centru aforistikovy pozornosti.

[3] Definici aforismu najdeme v mnoha slovnících, jako Orzechowski 1973; *Ottův Slovník naučný* 1888; Mocná, Peterka a kol. 2004; Lederbuchová 2006; *Slovník literárních...* 1984, Głowiński 2002 a další. Přehled definicí uvádím také v Balowski 1999.

[4] Když Marian Dobrosielski charakterizuje dobré aforismy, tvrdí, že základní rys aforismu je „jednoznačně subjektivní autorův postup spojený s tendencí k apodiktickému zobecnění. Je to základ otevřeného myšlení o tom, co je nové, co může být prožito a vyzkoušeno. Proto aforismy často jsou výsledkem konfliktu mezi individuálními zkušenostmi a obecným způsobem myšlení. Aforisté se nejdůležitější myšlenky snaží vyjádřit důvtipným nebo ironickým způsobem".

Zde je nutno zdůraznit, že skutečnost obklopující člověka není sama sebou uspořádána, netvoří přirozeným způsobem sled událostí a jevů. Teprve člověk, pozoruje přírodu, uspořádá tyto jevy a události nejprve podle určitých rysů, např. jejich užitečnosti atd. Vědeckou znalost jevů získáváme až na konci poznávacího procesu, ne vždy je ale „přístupná" každému člověku. Proto ji aforista ve svém aforismu kategorizuje a zaznamenává ji ve zjednodušené formě.

Naproti tomu se prostřednictvím analýzy jazyka jako společenského jevu (dorozumívacího kódu, ale i jako média pro uchovávání společenských zkušeností a znalostí světa) se můžeme mnoho dozvědět o dočasné skutečnosti, když ponecháme stranou koncepci jazykové struktury jako analogon struktury světa a zůstaneme u teze o konkrétním odrazu skutečnosti prostřednictvím sledu jazyk – myšlení – axiologie – kategorizace. Na tyto složky poukazuje analýza sémantického systému jazykových znaků, která – podle Apresjana – odráží naivní způsob chápání věcí, jevů, předmětů, procesů, vlastností, událostí atd. To platí i pro aforismy jako jeden z žánrů krásné literatury, nebo – jak jiní soudí – žánru zábavné literatury.

Obraz světa v jazyce existuje ve dvou podobách: jako abstrakce – součást lidského povědomí a objektivizace této abstrakce v podobě různých „stop", které můžeme nacházet také v aforismech (v tomto případě jde o aforistický obraz světa), jako exemplifikace zkušeností, které mají jednotlivci odlišné. I v tomto případě najdeme společná místa jazyka a aforismů: na základě exemplifikací vznikají zobecnění, která následně podléhají objektivizaci, nežli postoupí z naivních znalostí do znalostí vědeckých. A proto se aforistický obraz světa vztahuje ke dvěma rovinám: k rovině exemplifikační (typické pro jedince) a k rovině zobecňující (společné pro danou skupinu lidí). Je to tedy popis společného světa, jehož objektivizaci a exemplifikaci aforista ve svém díle uskutečňuje. Čím víc najde aforista společných zkušeností se čtenářem, tím snáze najde cestu k porozumění jeho myšlenkám. Podívejme se na tento aspekt aforismů na příkladě aforismů Jana Sobotky. Než k tomu přistoupíme, načrtněme rys současné české aforistiky na pozadí, z něhož vzešly i aforismy Jana Sobotky.

Aforismus v Čechách, obdobně jako i v ostatních zemích, patřil i patří k oblíbeným literárním žánrům, i když ne v každé etapě literárního vývoje se vyskytuje ve stejné míře. Jeho nejstarší podoba byla předurčena pouze jeho cílem jako didaktického žánru, a proto jeho struktura byla jednoduchá, často monotónní a nezajímavá. Tento typ „vládl" v Čechách téměř do poloviny 19. století – tehdy se již objevují nové aforismy, odvolávající se na dílo La Rochefoucaulda. Tato situace se mění teprve ve 20. století, v němž se již mnohem častěji setkáváme s aforismy, které se částečně vzdalují své didaktické funkci a místo ní plní především funkci popisu skutečnosti se zvláštním zřetelem k popisu nepřirozených (až degenerovaných) situací, a které zároveň naznačují, jak takové situace překonat. V případě, že neexistuje žádný způsob jejich překonání, aforisté se alespoň snaží upozornit na jejich destrukční charakter, a tím také čtenáře přesvědčit, že mechanismy sebezáchovy si musí proti nim vytvořit sami. V takových případech své výtvory sestavují podle určitých vzorů, a to podle biologicko-obranných mechanismů člověka, které jsou občas v rozporu s mravními zásadami nebo s ustáleným pořádkem světa.

Jak udávají J. Fiala a M. Sobotková:

> [...] za první knižní kolekce aforismů v české literatuře [XX. století – pozn. M. B.] lze pokládat publikace překladatele, polyglota a autora jazykových učebnic Františka Vymazala (např. *Zrnka*, 1901, 1902, 1909; *Hobliny a piliny*, Brno 1909, *Nápady a výpady*, Brno 1909, *Tisíc nových zrnek*, Brno 1911). Z meziválečných českých aforistiků budí pozornost zejména Ladislav Klíma, jenž ve svém souboru *Arkanum – Cogitata – Sentence*, vydaném posmrtně roku 1934, neváhal uplatňovat i vulgarismy, soubor malíře a prozaika Josefa Čapka *Psáno do mraků* z let 1936–1939 (vydáno roku 1947) můžeme považovat za pendant k aforistickým *Útržkům* a *Bajkám* jeho bratra Karla Čapka z roku 1934. Mezi světovými válkami psali aforismy též lingvista a překladatel Jaroslav Dvořáček (*Kytička kopřiv*, 1925), novinář a prozaik Karel Konrád (*Postní krůpěje*, 1945) a publicista a prozaik Bohumil Markalous – Jaromír John, v závěru svého života profesor estetiky na Univerzitě Palackého v Olomouci (*Laškovné definice*, 1936, knižně v souboru *Nový Démokritos*, 1986, jenž obsahuje též Johnovy aforismy z poloviny 20. století) (Fiala, Sobotková 2008, s. 62).

K tomuto seznamu je třeba ještě připsat i další aforisty, jako jsou Gabriel Laub a Milan Růžička, Lubomír Brožek, Patricie Holečková, Miroslav Huptych, Jindřich Konečný, Kamil Kovář, Rudolf Křesťan, Václav Kubín, Eduard Martin, Ladislav Muška, Lech Przeczek, Jan Sobotka, Karel Trinkewitz, Václav Vojáček, Jiří Žáček a mnozí další.

Vraťme se k Sobotkovým aforismům. František Všetička literární dílo Jana Sobotky[5] rozděluje do tří fází:

První z nich spadá ještě do údobí před rokem 1989, kdy J. Sobotka vypomohl Eduardu Petrů zasvěcenými poznámkami pro jeho edici výboru z Paprockého *Diadochu*. Výbor měl název *O válce turecké a jiné příběhy* a Sobotka do něj pořizoval vysvětlivky tohoto druhu: »Vaisenburk – patrně mylná informace, neboť nejde o Vaisenburk (Stuhlweißenburg, tj. Székesfehérvár), ale o Wieselburg (tj. Moson), součást dnešního Mosonmagyaróváru.« [...] Byla to mravenčí práce, která na Sobotku spadla jako na posluchače a posléze absolventa Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, na níž studoval kombinaci čeština a dějepis. [...]

Souběžně s rešeršemi tohoto druhu se Sobotka věnoval i jiným literárním aktivitám, jež však v minulé společenské éře mohly být publikovány pouze časopisecky nebo v novinách. K těmto aktivitám patřil kreslený humor a aforismy. V devadesátých letech a na začátku nového tisíciletí vyšly již knižně ve třech publikacích pod názvy: *Aforismy z tehdy i nyní a možná i pro příště*, *Aforismy, myšlenky i smyšlenky* a *Aforismy o nich, o vás i o nás*. [...]

Třetí Sobotkovou vývojovou fází jsou pohádky. [...] Sobotka ve své pohádkové

[5] Jan Sobotka se narodil 11.01.1944 v Jičíně v severovýchodních Čechách. Po maturitě na gymnáziu v rodném městě studoval na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci učitelství češtiny a dějepisu pro střední školy. Po absolvování studia v roce 1967 působil přes dvacet let na učilištích, nejdříve dva roky v Bruntále a poté na několika učilištích v Přerově. Od roku 1989 až do roku 2008, kdy odešel do důchodu, byl ředitelem Obchodní akademie v Olomouci. V roce 1975 obhájil na mateřské fakultě disertační práci věnovanou obrazu českého stavovského povstání v dobové literatuře a složil rigorózní zkoušky. Od konce sedmdesátých let spolupracoval se svým vysokoškolským učitelem Eduardem Petrů na přípravě několika edic ze starší české literatury, mj. na vydání výboru z *Diadochu* polského autora Bartoloměje Paprockého z Hlohol a *Paprocké Vůle* (Paprocký z Hlohol, Bartoloměj. *O válce turecké a jiné příběhy: výbor z Diadochu*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982. 481 s. Živá díla minulosti; sv. 92.), emigranta působícího na konci 16. století mj. též v Olomouci.

tvorbě dokázal, že má smysl pro paradox, což ostatně prokázal už ve svých aforismech (Všetička 2012, s. 133).

Dodejme, že se Sobotka úspěšně angažoval v pohádkový žánr – napsal dvě pohádkové knížky. Rukopis první z nich, *O čertu Pepiášovi*, získal v roce 2005 první cenu v soutěži „Číst je dobré" za nejlepší prozaický text pro děti od osmi do 14 let. Toto ocenění je o to významnější, že je Sobotka získal *ex equo* s vynikající českou autorkou knížek pro děti a mládež Ivonou Březinovou. Knížka byla vydána v témže roce a o tři roky později vyšlo pokračování Pepiášových příhod pod názvem *Čert Pepiáš, kouzelníci a čarodějové*. Příběhy, jejichž hrdinou je čert, který se pro svou dobrotu nesmí vrátit do pekla, se odehrávají v autorově rodném Jičíně a jeho okolí.

Zastavme se nyní u druhé fáze Sobotkovy literární tvorby, jak tuto fázi vymezil F. Všetička. Jan Sobotka je český aforistik, jehož čtyři knížky aforismů, vydané v letech 1999–2013, obsahují na 3 500 aforismů. S psaním aforismů, občas časopisecky publikovaných, začal Jan Sobotka v osmdesátých letech. Tehdy byly Sobotkovy aforismy a povídky třikrát oceněny v humoristické soutěži Olomoucký tvarůžek, organizované deníkem *Mladá fronta*. V roce 1987 zvítězil J. Sobotka na festivalu humoru Haškova Lipnice v literární soutěži *O Haškův džbánek*. Literární tvorbě se však autor věnoval jen příležitostně, a proto teprve se značným odstupem vyšla v roce 1999 v olomouckém nakladatelství Danal jeho první aforistická knížka *Aforismy z tehdy a nyní, a možná i pro příště.* Druhá Sobotkova aforistická knížka, *Aforismy, myšlenky a smyšlenky*, byla vydána nakladatelstvím Anag v roce 2005, v roce 2007 následovaly *Aforismy o nich, o vás i o nás* a v roce 2013 vyšly *Aforismy pro chytré a chytřejší, ale i pro vás*. První tři Sobotkovy aforistické knížky byly vydány v polském překladu v Poznani[6], ale Sobotkovy aforismy byly zveřejněny také v antolo-

[6] *Aforyzmy o nich, o was i o nas*, překł. Grażyna Balowska. Poznań 2009; *Aforyzmy z wtedy i z teraz a może i na przyszłość*, překł. Mieczysław Balowski, Paulina Woźniak. Poznań 2010; *Aforyzmy, myśli i zmyślenia*, překł. Grażyna Balowska, Anna Bumbar, Anna Kasprzak. Poznań 2011.

giích v překladech Antonia Parenteho do italštiny[7] a Jaroslava Peprníka do angličtiny[8]. Antonio Parente přeložil Sobotkovy aforismy také pro italský aforistický portál publikující aforistickou tvorbu z celého světa[9]. Ukázky Sobotkových aforismů vyšly časopisecky také v srbštině v překladu Milana Beštiće. Kromě toho Sobotkovy aforismy nalezneme v několika českých antologiích, zejména v knížce mapující vývoj českého aforismu od poloviny 19. století do 21. století, jež vyšla s názvem *Nezabolí jazyk od dobrého slova* v roce 2004 (srov. Huptych, Žáček 2004). Ohlas Sobotkových aforismů je zřejmý již v roce 2012, kdy autor získal 3. místo v mezinárodní aforistické soutěži *Torino in Sintesi*, a v roce 2013, kdy se stal jedním z laureátů soutěže *Naji Naaman's Literary Prizes* (soutěže se zúčastnilo na 1 350 soutěžících z 56 zemí).

Čím si Jan Sobotka zasloužil takové uznání aforistiků i jejich publikem? Jeho skladby demaskují sociální paradoxy, které jsou ve 20. století všudypřítomné a jež kritizují byrokratickou strnulost člověka. Pro lepší efekt autor tyto paradoxy popisuje s určitým odstupem: pozorovatele života a člověka, který jako středoškolský pedagog život konfrontoval s modelovým (snad i idealistickým) světem mladých lidí, a takto utvořil věrný obraz jejich světa.

Člověk, který poznává svět, se snaží ho přetvořit ze zkoumaného chaosu v pojmový uspořádaný kosmos. Má k pomoci užitečné kategorie, které vytvářejí konceptuální síť zkoumané skutečnosti. Jsou to osoba (agens) a s ní související čas a prostor, pak předmět (věc) nebo substance, jev nebo proces, velikost (např. počet, číslo), myšlenka (pojmový svět), hodnocení atd. Jsou to kategorie univerzální, a proto se vždy musí objevit v takové konkretizaci zkušenosti jednotlivce, i když mají v jednotlivých kulturách různé rozložení (srov. např. chápání času v kulturách evropských a mimoevropských, ale i např.

[7] *Antologia del premio internazionale per l'aforisma »Torino in Sintesi«. III edizione – 2012*. ed. Sandro Montalto, Novi Liguri: Joker, 2012.

[8] FGC Naji Naaman's Foundation for Gratis Culture: Naji Naaman´s Literary Prizes. Libanon, 2013, s. 61–64.

[9] Http://aforisticamente.com/2011/12/10/jan-sobotka-aforismi.

na severu Evropy a na Balkáně). V naší kultuře toto uspořádání obvykle vypadá takto (podle frekvence):

1. člověk (*Bůh*, *život*, *láska*, *hlupák*, *někdo*, *král*, *společnost*),
2. čas a prostor (*epocha*, *občas*, *vždycky*, *dlouho*, *dnes*, *uvnitř*),
3. pojmový svět (*myšlenka*, *slovo*, *kategorie*, *pojem*, *pravda*, *fakt*, *nonsens*, *nesmysl*, *lež*),
4. předměty a jevy (*druh*, *těžký*, *láska*, *srdce*, *země*; *moct, chtít*, *mít*, *být schopen*, *dát*, *začít*),
5. hodnotící výrazy (*pravdivý*, *falešný*, *pravý*, *jediný*, *dobrý*, *horší*, *lepší*, *jiný*, *nový*, *starý*; *muset – třeba – měl by*),
6. množství a pořadí (*trochu*, *mnoho*, *málo*, *moc*, *celý*, *první*).

Tyto kategorie jsou zřejmé už v uspořádání jednotlivých souborů Sobotkových aforismů, jejichž základní myšlenkou je:

1. člověk *Aforismy o nich, o vás i o nás* a *Aforismy pro chytré a chytřejší, ale i pro vás*,
2. čas: *Aforismy z tehdy a nyní, a možná i pro příště*,
3. pojmový svět *Aforismy, myšlenky a smyšlenky.*

Podívejme se, jak to vypadá v prvním souboru. Nejfrekventovanějším výrazem v *Aforismech o nich, o vás i o nás* je slovo *být*, které se vyskytuje 480krát, přičemž 44 tvary se vyskytují v popisech minulých událostí, pomocí 36 tvarů autor vyjadřuje budoucnost, a až 362 slova se týkají současnosti. Proto můžeme říci, že aforismy Jana Sobotky nejsou popisem (reflektivní literaturou) ani projekcí (literaturou *science fiction*) skutečnosti, ale žánrem, ve kterém autor pojednává skutečné a pro současného čtenáře aktuální otázky (tím také realizuje základní rys aforismů).

K další analýze vezmeme dalších asi 200 nejfrekventovanějších slov[10] a roztřídíme je podle výše popsaných kategorií (uvádíme jenom plnovýznamová slova a zájmena). Tvoří je následující výrazy:

[10] Jsou to slova, jejichž frekvence je rovná 480 až 7, což dává soubor zahrnující 217 slov. Slova s frekvencí nad 7 tvoří soubor velikosti 190 slov. Proto jsme se rozhodli začlenit do analýzy také slova s frekvencí 7.

1. člověk[11]: *lidé* 98 a *lidstvo* 8, *člověk* 42, *žena* 40, *muž* 28, *politik* 20, *dítě* 11, *přítel* 10, *společnost* 10, *Bůh* 7, *manželka* 7; *kdo* 52 – *nikdo* 14, *někdo* 27 – *každý* 29 – *všichni* 24; *on* 275, *my* 75 a *já* 61, *ty* 50 a *vy* 32;
2. čas a prostor: *dnes* 20, *starý* 21, *vždy* 15, *léta* 15, *mladí* 14, *mladý* 13, *nový* 8, *dnešní* 7, *čas* 7, *stále* 7, *obvykle* 11;
3. pojmový svět: *myslet* 20, *moct* 32 – *nemoct* 12, *věřit* 20, *mít* 142 – *nemít* 48, *říct* 17, *vědět* 10, *přemýšlet* 7, *znamenat* 9; *pravda* 43, *názor* 16, *hlava* 15, *slovo* 11, *myšlenka* 14, *zkušenost* 14, *lež* 9, *smysl* 9, *hlas* 8, *rozum* 8, *svědomí* 8, *kvalita* 7, *nebe* 7, *podstata* 7, *spravedlnost* 7, *štěstí* 7, *dějiny* 7;
4. předměty a jevy: *peníze* 32, *svět* 31, *láska* 28, *politika* 25 (a *politický* 12), *práce* 18, *ovoce* 15, *strana* 14, *případ* 12, *rozdíl* 12, *srdce* 12, *stát* 12, *země* 12, *majetek* 11, *režim* 11, *učitel* 11, *vztah* 11, *místo* 10, *úspěch* 10, *válka* 10, *cena* 9, *úplatek* 9, *věc* 9, *boj* 8, *poměr* 8, *šance* 8, *zákon* 8, *hrob* 7, *kniha* 7, *revoluce* 7, *zbraně* 7; *dát* 22, *dělat* 14, *udělat* 13, *bývat* 13, *dostat* 13, *krást* 13, *milovat* 12, *platit* 12, *přijít* 12, *vzít* 11, *získat* 11, *jít* 10, *koupit* 9, *bojovat* 8, *dávat* 8, *chodit* 7, *nevědět* 7, *patřit* 7, *umět* 7, *začínat* 7, *zůstat* 7; *život* 60, *žít* 17;
5. hodnotící výrazy: *lépe* 20, *slušný* 17, *jiný* 16, *krásný* 15, *rád* 14, *dobrý* 13, *chudý* 12, *vlastní* 12, *rozumný* 11, *životní* 10, *průměrný* 9, *špatný* 9, *důležitý* 8, *stejný* 8, *hloupý* 7, *šťastný* 7; *muset* 18 – *nemuset* 10, *lze* 15 – *nelze* 8; *svůj* 94, *náš* 51, *váš* 15, *můj* 13;
6. množství a pořadí: *jeden* 19, *druhý* 18, *první* 14, *dva* 8; *všichni* 24, *víc(e)* 23, žádný 18, *vše* 13, *kolik* 11, *méně* 11, *většina* 11, *celý* 10, *tolik* 8, *ostatní* 7.

Poznání, reflexe, moudrost – těmto fenoménům dává ve svých aforismech Jan Sobotka přednost. Proto zobecňuje jejich význam, nutí čtenáře ke kontinuálnímu poznávacímu procesu (nadčasovost poznávacího procesu) a interpretuje – nejenom z vlastní pozice, ale i společnosti, ve které žije – ty jevy skutečnosti, s nimiž lidé mají obvykle

[11] Číslo uvedené u každého slova označuje počet jeho výskytu ve zkoumané sbíce aforismů.

problémy. Toto potvrzují i jednotlivé skupiny. Když se podíváme na sémantické pole ČLOVĚK, uvidíme, že se zde objevují názvy neutrální (*lidé*, *lidstvo*, *člověk*, *společnost*, *žena*, *muž*) nebo jenom s pozitivním rysem (*přítel*, *Bůh*, *manželka*). Jejich protikladem je slovo *politik*, se kterým se lidé setkávají každého dne a jež pojmenovává člověka, který rozhoduje o jejich osudu. Tento protiklad se objevuje i u zájmen (*kdo* – *nikdo*), přičemž slovo s pozitivním významem je vždy na prvním místě.

Protiklad je zřejmý i u ostatních sémantických polí. Srovnejme např. opozice: *starý*[12] – *mladý*, *mladí*; *starý* – *nový*; *dnes*, *dnešní* – *vždy*, *stále*; *pravda* – *lež*; *věřit* – *vědět*; *moct* – *nemoct*; *mít* – *nemít*; *dobrý* – *špatný*; *všichni* – *žádný*; *víc*(*e*) – *méně* atd. Je to jeden ze základních rysů aforismu, který chce rozlišovat principy dobrý – zlý. Jenže ne všechno se může vysvětlit protikladem. Naše skutečnost je složitější, a proto Sobotka musí využít i procesuální způsob popisu skutečnosti. Je to patrné především v polích: ČLOVĚK, POJMOVÝ SVĚT a PŘEDMĚTY A JEVY. Srovnejme např. tato vyjádření procesuálních jevů skutečnosti: *myslet* – *přemýšlet* – *znamenat*; *někdo* – *každý* – *všichni*; *zkušenost* – *rozum* – *myšlenka* – *podstata* – *názor*; *zkušenost* – *svědomí* – *spravedlnost* – *štěstí*; *práce* – *ovoce*; *země* – *stát* – *zákon*; *revoluce* – *válka*, *boj* – *zbraně* – *úspěch*, *život* nebo *hrob* – *cena*; *peníze* – *politika* – *strana* – *režim* – *válka*, *boj* – *šance* – *úspěch*; *dělat* – *udělat* – *dát*, *dávat* nebo *dostat* anebo *vzít* – *získat*; *bojovat* – *zůstat* – *žít* – *milovat* atd.

Morální pravidla jsou nadčasové příkazy bez jakéhokoliv omezení jednotlivými situacemi, i když vznikla na jejich základě (na základě prožitých událostí), a proto jejich užitečnost je stále aktuální. Toto si uvědomuje i Jan Sobotka, který popisuje ty jevy, jež na jedné straně neztrácejí pro čtenáře na užitečnosti (varují ho před zlem, neštěstím), a na druhé straně ukazují cestu, kterou by měl člověk pokračovat. V tom se projevuje závislost současné kultury na kultuře předchozích epoch. Je to též vidět i v lexiku, které aforista používá. Když se

[12] *Starý* ve významu ‘zkušený’, tudíž i ‘moudrý’.

podíváme na synonymické řady, uvidíme, že patří k okruhu ČLOVĚK A JEHO ŽIVOT (srov. výskyt slov týkajících se člověka a jeho života jako: *člověk* 42, *lidé* 98 a *lidstvo* 8, *život* 60, *žít* 17), např. *hlava – rozum*, *svědomí – hlas*, *láska – srdce*, *dobrý – slušný – důležitý*, *rozumný – životní* atd. Potvrzují to také lexémy *učitel* a *hloupý* (neobjevuje se lexém *moudrý*, a lexém *žák* má frekvenci = 5), které patří okruhu DIDAKTIKA. Kromě toho se zde neobjevují slova, která bychom očekávali v krásné literatuře, jako *krása*, *milenka*, *spasa, hrdina*, *vražda*, nebo objevujících se v popisech všedních situací, jako *obchod*, *byt*, *gauč* atd., ale ne důležitých pro každého člověka, a principiální hodnotu: život.

* * *

Kdysi o aforismech Emanuela Tilsche František Čada napsal:

[...] zabral se do filozofie hlouběji a silou svého hloubavého, analyzujícího ducha se ponořil do ducha filozofických otázek, které již tak nutně nesouvisely s jeho odbornými pracemi.

Tato slova se vztáhují i na aforismy Jana Sobotky. Aforista ve svých výtvorech akcentuje hodnoty, které považuje pro současný svět za nejdůležitější. Hledá proto způsob, jehož pomocí by člověk mohl pochopit obklopující ho realitu a řídit se pravidly, která garantují správné „fungování" jedince v ní. Navíc tvoří lidská pravidla podle „přírodních" pravidel a idejí: přežít. Snaží se také omluvit člověka a jeho chování, které je podmíněno situací, ve které se nachází, i když se zdá, že je to spíš ironický přístup k problému. Jeho aforismy se vyznačují humorným způsobem vyjádření myšlenky a také různorodostí stylistických prostředků. Objevují se v nich různé druhy stylistických a rétorických figur a trópů, jako např. přirovnání, metonymie, parabola, symboly, metafory, paralely atd.

Hledání životní moudrosti se stalo pro Jana Sobotku podnětem pro tvorbu obrazu světa v pokřiveném zrcadle (*Eulenspiegel*), jak to odpovídá didaktickému rázu a principu poučování se z cizích chyb, –

poučování se z chyb vlastních je doprovázeno vyššími náklady na ně. Je třeba zdůraznit také okolnost, že pro četbu aforismů je nezbytná humanistická erudice i ochota se nad něčím zamýšlet.

Literatura

B a l o w s k i M., 1992a, *Obraz świata w aforyzmach J. A. Komeńskiego*. In *J. A. Komeński – prekursor uniwersalizmu*, red. Z. Jasiński, Opole–Ołomuniec, s. 87–96.

B a l o w s k i M., 1992b, *Struktura językowa aforyzmów (na materiale polskim i czeskim)*, Opole.

B a l o w s k i M., 1993, *Aforismus jako literární žánr*. „Opera slavica. Slavistické přehledy" III, z. 3, s. 1–10.

B a l o w s k i M., 1997, *Struktur und Funktion von Eigennamen in westslavischen Aphorismen*. „Namenkundliche Informationen" [Leipzig] 71/72, s. 99–107.

B a l o w s k i M., 1999, *O tzw. literaturze aforystycznej, czyli aforyzm, sentencja, maksyma, złota myśl...* „Wrocławskie Towarzystwo Naukowe. Rozprawy Komisji Językowej" [Wrocław] XXV, s. 33–40.

B a l o w s k i M., 2011, *K otázce dějin české aforistiky (na pozadí aforistiky světové)*. In *Svět kreslený slovem*, red. M. Balowski, M. Hádková, Ústí nad Labem.

B l a h y n k a M., 1967, *Aforismy knižně?* In M. Růžička, *Nevhodná slova*, Praha.

B r o d n j a k V. (red.), 1968, *Velika Epohina Enciklopedija Aforizama*, Zagreb.

B r u d z i ń s k i W., 1970, *Nowe zmyślenia*, Warszawa.

F i a l a J., S o b o t k o v á M., 2008, *O aforistice, najmě české a polské*. In *Česká slavistika 2008*, Brno – Praha, s. 51–65.

G ł o w i ń s k i M., 2002, *Słownik terminów literackich*, Wrocław.

H e j k a l J., 1940, *Ač zemřeli ještě mluví...*, Praha.

H u p t y c h M., Ž á č e k J., 2004, *Nezabolí jazyk od dobrého slova. Antologie českého aforismu*, Praha.

K r ü g e r H., 1956, *Studien über den Aphorismus als philosophische Form*, Frankfurt.

K r k, 2013, *Aforismy budu psát i nadále pro zábavu, ne pro ocenění*, „Olomoucký deník", 15. 08.2013, č. 158, s. 2.

L a u b G., 1966, *Mały traktat o aforyzmach*. Świat, nr 10, s. 13–18.

L a u b G., 1973, *Verärgerte Logik, Aphorismen aus den Tschechischen von Fridrich Torberg*, München.

L e d e r b u c h o v á L., 2006, *Slovník literárních pojmů aneb Co se skrývá za slovy*, Praha.

Ł a c h S., 1960, *Maszal – dydaktyczny rodzaj literacki w księgach Starego Testamentu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne", Lublin, s. 285–307.

M o c n á D., P e t e r k a J. a kol., 2004, *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl.

Myślę, więc jestem – ostrożny. Wybór aforyzmów czeskich, 1994, wybór i przekład G. Balowska, posłowie M. Balowski, Opole.

O r z e c h o w s k i K., 1986, *Aforyzm: pies czy wydra?* In *W kręgu historii i teorii literatury*, Ossolineum, s. 143–154.

O r z e c h o w s k i K., 1973, *Aforyzm. Materiały do »Słownika Rodzajów Literackich«*. „Zagadnienia Rodzajów Literackich", z. 1, s. 113–117.

Ottův Slovník naučný, 1888, Praha, sv. 1.

S c h n a y d e r J., 1965, *Przegląd greckich miniatur literackich*. Eos LV, s. 81–95.

Slovník literárních směrů a skupin, Praha 1984.

S t e r n b a c h L., 1973, *Subhasita – samgraha-s, a forgotten Chapter in the Histories of Sanskrit Literature*. „Indologica Taurinensia" I.

V i e w e g h J., H l a v s a J., 1978*, Psychologie aforismu*. „Česká literatura" XXVI, s. 430–437.

V š e t i č k a F., 2012, *Aforista a pohádkář (Jan Sobotka)*, „Olomoucký archivní sborník", d. 10, s. 133–134.